

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ՅԵՌԱԶԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆՆԸ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՍԷՆՄԱՆԸ

(Ճարուհակոբիւն)

Բայց արդե՞ք չեմ սխալուում: Տեսնենք յառաջագիւմութիւնից ինչ շահ կարող է ունենալ հասարակութիւնը և ինչ ֆրաս ժողովուրդը: Այստեղ փաստերի մասին խօսելով անհրաժեշտ եմ համարում հանգիստ թողնել եւրոպան և խօսել Ռուսաստանի մասին, որ ինձ քաջ ծանօթ է: Մեզանից ո՞վ է հաւատում և ո՞վ է որ չէ հաւատում: Յառաջագիւմութեանը հաւատում են. կրթութեամբ ազնուականութիւնը, կրթութեամբ վաճառականութիւնը և չինովնիկութիւնը, այսինքն, ինչպէս որ Բոկլըն է ասում, պարապ դասը: Յառաջագիւմութեանը չհաւատացողները և նորա թշնամիներն արհեստաւորներն են, գործարաններում աշխատողներն ու գիւղացիները, արդիւնաբերողներն ու երկրագործները, այն մարդիկ, որոնք ուղղակի ֆիզիկական աշխատանքով են պարապում, այսինքն զբաղմունք ունեցող դասը: Եթէ լրջօրէն խորհրդածելու լինինք տարբերութեան մասին, կը տեսնենք որ մարդ ինչքան աւելի է աշխատում, այնքան պահպանողական է դառնում և բնդհականակն ինչքան քիչ, այնքան յառաջագիւմական: Ոչ կապալառուներից, հեղինակներից, ազնուականներից, ուսանողներից, անպաշտօն չինովնիկներից ու գործարանում աշխատողներից աւելի յառաջագիւմականներ կան և ոչ էլ գիւղացի երկրագործից քիչ:

«Մարդս իշխում է բնութեան ոյժերին. միտքը մտքի արագութեամբ մի ծայրից միւսն է թռչում: Ժամանակը յաղթութեամբ է»: Հիանալի է այս ամենը. երևելի է այս բոլորը: Սակայն ո՞վ է շահուողը: Խօսում ենք հեռագրի

յառաջագիմութեան մասին: Ակներև է, որ հեռագրի շահն ու գործադրութիւնը այսպէս կոչուած բարձր, կրթուած դասի համար է՝ միայն: Իսկ ժողովուրդը, ^{9/10}-ը, միայն հեռագրաթելի ղողանջիւնն է լսում և միայն նեղւում հեռագրաթելի փաստման համար սահմանուած խիստ օրէնքից:

Մեռաղաթելերի վրայով սլանում է այն միտքը, թէ ինչքան մեծ պահանջ կայ առևտրի այս ինչ նիւթի և թէ պէտք է ուրեմն բարձրացնել այս ապրանքի գինը. կամ այն միտքը, թէ ես ռուս կալուածատիրուհիս, որ ապրում եմ՝ Ֆլորենցիայում, փառք Աստուծոյ, առողջացել եմ, նեարդերս ամրապնդուել են, գրկում եմ պաշտելի ամուսնուն և խնդրում, որ ինձ շատ շուտով 40000 ֆրանկ ուղարկէ: Առանց հեռագրի մանրամասն ստատիստիկան տալու կարելի է հաստատապէս վստահ լինել, որ բոլոր հեռագրերը թղթակցութեան միայն այն տեսակներին են տրտկանում, որոնց օրինակները բերի այստեղ: Տուլայի նահանգի Եամանեա Պալեանայի կամ որ և է տեղի ռուս մուծիկը (չպէտք է մոռանալ, որ այս մուծիկները ժողովրդի ամբողջ մասսան են, որի համար բարեկեցիկ դրութիւն է ուղում ստեղծել յառաջագիմութիւնը) ոչ մի ժամանակ հեռագիր չէ ուղարկել և չէ ստացել և երկար ժամանակ դեռ ևս ոչ կ'ուղարկէ և ոչ էլ կստանայ: Նորա գլխով սլացող բոլոր հեռագրերը մի կծած կորելի չափ էլ չեն կարող աւելացնել նորա բարօրութիւնը, որովհետև այն, ինչ որ պէտք է նորոն, ստանում է իւր դաշտից, անտառից և հաւասարապէս անտարբեր է թէ չաքարի կամ բամբակի աժանութեանը կամ թանգութեանը, թէ ծոտոն թագաւորի գահընկեցութեանը, թէ Նապոլէոնի ու Պալմերստոնի արտասանած ճառերին և թէ Ֆլորենցիայից դուրս ազնուական տիկնոջ զգացումներին: Այս բոլոր մտքերը, որ կայծակի արագութեամբ կտրում են տիեզերքը, չեն աւելացնում նորա արտի բերքը, չեն թուլացնում կալուածատէրերի և արքունական անտառների վերահսկողութիւնը, չեն աւելացնում նորա և իւր ընտա-

նիքի աշխատող ոյժը, չեն տալիս նորան աւելի գործաւոր։ Այս բոլոր մեծ մտքերը միայն խախտել կարող են նորա բարեկեցութիւնը և ոչ թէ ամրապնդել և բարւոքել և միայն բացասական իմաստով կարող են հետաքրքրական լինել նորա համար։ Իսկ յառաջագիծութեան ուղղափառ ների համար հեռագրութելերը բերել են և բերում են մեծամեծ օգուտներ։ Ես չեմ վիճում շահի մասին, այլ աշխատում եմ ապացուցանել միայն, որ չպէտք է կարծենք և ուրիշներին էլ համոզենք, թէ այն, ինչ որ մեզ շահաւէտ է, մեծ բարիք է նաև ամբողջ աշխարհի համար։ Պէտք է որ նախ ապացուցանենք այս կամ գոնէ սպասենք, որ բոլոր մարդիկ բարիք ընդունեն այն, ինչ որ մեզ օգտակար է։ Իսկ ելեկտրականութեան միջոցով տարածութիւնը և ժամանակն այսպէս ասած ընկճելուց բնաւ չէ երևում այս Լոնդոնական ղեկավարութեան ղառում են ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ հին կալուածատէրերը, որոնք հաւատացած են, որ գիւղացիների, պետութեան և ամբողջ մարդկութեան համար ճորտութիւնից ու կոռուորութիւնից օգտաւէտ բան չկայ, տարբերութիւնն այն է միայն, որ կալուածատէրերի հաւատը հնացած է և մերկացրած, իսկ յառաջագիծականներինը դեռ ևս թարմ է և տիրող։

Յառաջագիծականների մի ուրիշ սիրուած ու ծեծուած թեման էլ տպագրութիւնն է։ Տպագրութեան տարածումը և գրագիտութեան տարածումը, որ առաջինի հետեւանքն է, միշտ առանց այլևայլութեան անտարակուսելի բարիք է համարւում ամբողջ ժողովրդի համար։ Ինչն է պատճառը։ Տպագրութիւնը, գրագիտութիւնը և այն, որ կրթութիւն ենք անուանում, յառաջագիծութեան կրօնի հիմնական սնապաշտութիւններն են, ուստի այս գէպըւմ ինքրում եմ ընթերցողին, որ մի առանձին անկեղծութեամբ հրաժարէ ամեն տեսակ հաւատից և միանգամայն անկեղծօրէն հարց տայ իրեն, ինչո՞ւ է այս այսպէս և ինչո՞ւ այն կրթութիւնը, որ մենք փոքրամասնութիւն կազմող-

ներս մեղ համար բարիք ենք համարում, շնորհիւ այս բանի նաև այն տպագրութիւնն ու գրագիտութիւնը, որ մենք ցանկանում ենք տարածել, հարց տայ. ինչո՞ւ պէտք է այս տպագրութիւնը, այս գրագիտութիւնը և այս կրթութիւնը բարիք լինին մեծամասնութեան, այսինքն ժողովրդի համար: Արդէն առաջ մի քանի յօդուածներում խօսել ենք այն մասին, թէ ինչո՞ւ մեր ունեցած կրթութիւնն իւր էութեամբ չէ կարող ժողովրդի համար բարիք լինել: Այժմ բացառապէս տպագրութեան մասին պէտք է խօսենք: Ինչ համար պարզ է, որ թերթերի և գրքերի սէրն ու հակումը, տպագրութեան անընդհատ և հսկայական յառաջադիմութիւնն օգտաւէտ է եղել հեղինակների, խմբագիրների, հրատարակիչների, սրբագրիչների ու գրաշարների համար: Ժողովրդի խոշոր գումարները կողմնակի ճանապարհներով անցել են այս մարդկանց ձեռք: Տպագրութիւնն այնքան շահաւոր է այս մարդկանց, որ ընթերցողների թիւը շատացնելու համար ամեն տեսակ միջոցներ հնարում են. ոտանաւորներ, վիպակներ, սկանդալներ, մեղադրանքներ, բամբասանքներ, բանակոխ, ընծաներ, պրեմիաներ, գրագիտութիւն և գրքեր տարածելու ընկերութիւններ, գպրոցներ՝ գրագէտների թիւն տւելացնելու համար: Ոչ մի աշխատանք այնքան հեշտութեամբ չէ գնւում, որքան Ջորական աշխատութիւնը: Ոչ մի տոկոս այնքան բարձր չէ, որքան գրականը. գրական մշակների թիւն օրէցօր աճում է: Գրական տաղանքները ու դատարկ մատարկ աշխատութիւնները շատանում են գրական օրգանների բաղմացման համեմատ: Սակայն եթէ գրքերի ու թերթերի թիւն աճում է, եթէ գրական երկերն այնպէս լաւ գնւում են, ապա ուրեմն անհրաժեշտ է գրականութիւնը, կ'ասեն պարզամիտ մարդիկ: Ուրեմն վաճառքն անհրաժեշտ է, որ լաւ գնւում է, կը պատասխանեմ ես: Այն ժամանակ միայն կարող էինք ասել, որ գրականութեան յաջողութիւնը ժողովրդի պահանջի գոհացում կընշանակէ, երբ ամբողջ ժողովուրդը համակրէր գրականութեանը. բայց այս չէ երևում, ինչպէս և վա-

ճառքի ժամանակ չէր երևում: Գրականութիւնը, ինչպէս
և վաճառքը ճարպիկ շահագործութիւն է լոկ, որ միայն
մասնակցողներին օգուտ է, իսկ ժողովրդին վնաս: Գոյու-
թիւն ունի *Современникъ*, *Современное слово*, *Современ-
ная Литтонисъ*, *Русское Слово*, *Русскій Миръ*, *Русскій
Вѣстникъ*, *Время*, *Наше Время*, *Орелъ*, *Звездочка*,
Гирлянда, *Грамотей*, *Народное Чтение* և *Чтение для
народа*. շատ կան այսպիսի որոշ բառեր որոշ կցորդու-
թեամբ ու տեղափոխութեամբ, ինչպէս օրինակ թերթերի,
լրագրերի վերնագրերը, և այս բոլոր թերթերն անյող-
դողդ կերպով հաւատում են, որ իրենք ինչ որ մտքեր և
ուղղութիւններ են առաջ քանում: Ունինք Պուշկինի, Գո-
գոլի, Տուրգենևի, Դերժաւինի երկերը: Եւ այս բոլոր
թերթերն ու հեղինակութիւնները, չնայելով որ վաղուց
գոյութիւն ունին, անյայտութեան են մատնուած, պէտք
չեն ժողովրդին և ոչ մի օգուտ: չեն տալիս նորան: Մեր
հասարակական գրականութիւնը ժողովրդի վրայ պատ-
ուաւորելու փորձեր եմ արել, որոնց մասին արդէն խօսել
եմ: Ես համոզուել եմ, կարող է համոզուել և իւրաքան-
չիւր ոք, որ ռուս ժողովրդի մի մարդ Պուշկինի «Բարիս
Գաղունովի» կամ Սալաւեօւի պատմութեան ընթերցումը
սիրելու համար պէտք է դադարէ այն լինելուց, ինչ որ է,
այսինքն անկախ և իւր մարդկային բոլոր պահանջներին
գոհացում տուող մարդ պէտք է դառնայ: Մեր գրակա-
նութիւնը չէ պատուաստում և չի պատուաստուիլ ժո-
ղովրդի վրայ. յոյս ունիմ, որ ժողովրդին ու գրակա-
նութեանը տեղեակ մարդիկ չեն կասկածիլ այս բանին:
Ժողովուրդն ինչ օգուտ է ստանում գրականութիւնից:
Ժողովուրդը մինչև այժմ աժան ս. գրքեր ու տօնացոյցներ
չունի: Իսկ ժողովրդի ձեռն ընկնող ուրիշ գրքեր էլ միայն
այն են ապացուցանում նորան, որ այս գրքերը կազմող-
ները յիմար ու դատարկ մարդիկ են եղել. նորա աշխա-
տանքն ու փողերը ծախսուում են, բայց ինքը տպագրու-
թիւնից մի ամենաչնչին օգուտ անգամ չէ ստանում:
Չնայելով որ ահագին ժամանակ է անցել արդէն, ժողո-

վուրդը գրքերից ոչ հերկել է սովորում, ոչ կուտա պատ-
րաստել, ոչ տրեխներ գործել, ոչ խրճիթ շինել, ոչ երգ-
երգել, ոչ էլ մինչև իսկ աղօթել, չէ՛ սովորում և չէ էլ
սովորել։ Ամեն մի բարեխիղճ դատաւոր, որ չէ բռնուած
յառաջագիմութեան հաւատով, կըխոստովանէ, որ տպա-
գրութիւնն օգուտ չէ բերել ժողովրդին։ Իսկ նորա վնաս-
ները զգալի են շատերի համար։ Դալը, որ մի բարեխիղճ
գիտող է, գիտողութիւններ արաւ, թէ գրագիտութիւնն
ինչպէս է աղքատ ժողովրդին։ Նա յայտնեց, որ գրագի-
տութիւնը փչացնում է ժողովրդի մարդկանց, Յառաջա-
գիմութեանը հաւատացողները բոլորն էլ կատաղի աղա-
ղակ ու ճիշ բարձրացրին և թափեցին իրենց լուտանքներն
այս գիտողի գլխին, վճռեցին, որ գրագիտութիւնն այն
ժամանակ է միայն վնասակար եղել, երբ այն բացառու-
թիւն է եղել, և թէ նորա վնասակարութիւնը կըվերա-
նայ, երբ արդէն ընդհանուր կանոն կըդառնայ։ Այս են-
թագրութիւնը գուցէ որամիտ ենթագրութիւն է, սակայն
ենթագրութիւն է միայն։ Իսկ փաստը փաստ է մնում,
որ հաստատում են իմ սեպհական գիտողութիւնները և
կըհաստատեն այն բոլոր մարդիկ, որոնք ուղղակի յարաբե-
րութիւն ունին ժողովրդի հետ, օրինակ, վաճառականները,
մեջլանները, գաւառամասերի պրիստանները, քահանա-
ները և հենց իրենք գիւղացիները։ Սակայն գուցէ իմ
փաստերը ճիշտ ընդունելով ասեն, որ թէև տպագրու-
թեան յառաջագիմութիւնը ուղղակի օգուտ չէ բերում
ժողովրդին, բայց և այնպէս նպաստում է նորա բարօրու-
թեանն այն բանով, որ մեղմում է հասարակութեան
բարքերը, որ օրինակ ճորտերի հարցի լուծումը տպագրու-
թեան յառաջագիմութեան հետեանքն է միայն։ Այս բա-
նին կըպատասխանեմ այն, որ դեռ ևս հարկաւոր է ապա-
ցուցանել, թէ իրօք հասարակութեան բարքերը մեղմացել
են, մի բան, որ անձնապէս չեմ տեսնում և ոչ մի կարիք
չեմ զգում խօսքերին հաւատալու։ Օրինակի համար, թէ
գործարանատէրի և գործաւորի յարաբերութիւնն աւելի
մարդավայել է, քան թէ կալուածատէրի և ճորտի յա-

րաբերութիւնը. չեմ տեսնում այս Ոսկայն այս իմ անձնական հայեացքն է, որ չէ կարող ապացոյց լինել. Իսկ էականը, որ պէտք է ասեմ այս հիմունքի հակառակ, այն է, որ եթէ ճորտութիւնից ազատուելն էլ օրինակ առնելու լինինք, այնուամենայնիւ չի երևայ, թէ տպագրութիւնը նպաստել է նորա պռոգրեսիւ լուծմանը. եթէ կառավարութիւնն այս դործի համար իւր վճռական խօսքն ասած չլինէր, տպագրութիւնն անկասկած բոլորովին այլ կերպ բացատրած կըլինէր խնդիրը. Մենք կըտեսնէինք, որ օրդանների մեծ մասն ազատութիւն կըպահանջէր առանց հողի և կըբերէր փաստեր, որ նոյնչափ բանաւոր, սրամիտ և երգիծաբանական կ'երևային. Ինչպէս տպագրութեան, այնպէս և հեռագրի յառաջադիմութիւնը հասարակութեան որոշ դասի մենավաճառն է, որ օգտակար է միայն այս դասի մարդկանց, որոնք յառաջադիմութիւն ասելով հասկանում են իրենց անձնական շահը, որ այս պատճառով միշտ հակառակ է ժողովրդի շահերին. Պարագրութիւնից թերթեր կարդալը դուրս է գալիս, մինչև իսկ հետաքրքրում եմ յունաց թագաւոր Օտտոնով. Շատ հաճելի է, որ մի յօդուած գրեմ կամ հրատարակեմ և փող ու անուն վաստակեմ. Ուրախալի է, որ հեռագիրը աւետում է քոյրիկիս առողջութիւնը. հաճելի է, որ հեռագրի միջոցով ճիշտ իմանում եմ, թէ ինչ գին է սպասում ցորենիս. Ոչ առաջին և ոչ էլ երկրորդ դէպքում ոչ մի դատապարտելի բան չկայ, որ ես այսպիսի հաճոյք եմ զգում և ցանկանում, որ աւելի յարմարութիւններ ունենամ այս տեսակ հաճոյք զգալու համար. սակայն միանգամայն անիրաւացի կըլինի կարծել, որ եթէ ես հաճոյք եմ զգում, մի և նոյն է, թէ ամբողջ մարդկութեան բարօրութիւնն է բարձրանում. Այս մտածողութիւնը նոյնքան անիրաւացի է, որքան և այն մտածողութիւնը, թէ կապալառուն կամ կալուածատէրն այնպէս է կարծում, թէ առանց աշխատանքի մեծ եկամուտներ ստանալով մարդկութիւնը երջանկացնում է այն բանով, որ խրախուսում է արուեստը և իւր շռայլութեամբ աշխատանք տալիս

շատերին: Խնդրում եմ ընթերցողին, նկատէ, որ վերջապէս Հոմերոսը, Սոկրատէսը, Արիստոտէլը, դերմանական զրոյցներն ու երգերը, ուսաց վէպը տպագրութեան կարիք չեն զգացել ընդմիշտ մնալու համար:

Շոգի, երկաթուղիներ և այնքան գովուած շոգենաւեր, շոգեկառքեր և ընդհանրապէս մեքենաներ.— մենք չենք խօսիլ այն մասին, թէ ինչ կարող է լինել վերջը, այն հետեանքների մասին, որոնք ստացուում են այս գիւտերից քաղաքատնտեսութեան իրար հակառակ տեսութիւնների համաձայն, այլ կըքնենք լոկ այն օգուտները, որ շոգին բերել է և բերում է ժողովրդի մասսային: Տեսնում եմ, որ ինձ մօտիկ և լաւ ծանօթ տուլացի մօւս ժիկը կարիք չէ զգում սրբնթաց ճանապարհորդութիւն կատարելու Տուլայից Մասկուա, Ռայնի վրայ, Փարիզ և հակառակ ուղղութեամբ: Այսպիսի ճանապարհորդութիւններ կատարելու հնարաւորութիւնը բնաւ չէ աւելացնում նորա բարեկեցութեան աստիճանը: Իւր բոլոր կարիքներին գոհացում է տալիս սեպհական աշխատանքով և սկսած ուտելիքից ու հագնելիքից ամեն ինչ ինքն է պատրաստում, նորա համար փողը հարստութիւն չէ: Այս այն աստիճանի ճշմարիտ է, որ երբ փող է ունենում, հողի մէջ է թաղում և անհրաժեշտ չէ համարում մի որ և է բանի համար գործադրել: Ուստի բոլորովին անտարբեր է մնում, եթէ երկաթուղիները նորա համար աւելի մատչելի են դարձնում մանուֆակտուրայի և առևտրի նիւթերը: Նորան հարկաւոր չէ ոչ արիկոյ, ոչ ատլաս, ոչ ժամացոց, ոչ ֆրանսիական գինի, ոչ սարգինկայ: Այն, ինչ որ պէտք է իրեն և աչքին հարստութիւն ու բարեկեցութեան բարւոքում է երևում, ձեռք է բերում իւր հողի վրայ աշխատելով: Մակուէյն ասում է, թէ գործաւոր ժողովրդի բարօրութեան լաւագոյն չափն աշխատավարձի աստիճանն է: Միթէ մենք ուսանեաւ այն աստիճան չենք ուղում ծանօթանալ և ծանօթ չենք մեր ժողովրդին, որ կրկնեմք այս անմիտ և մեղ համար սխալ դրութիւնը: Միթէ իւրաքանչիւր ուսն պարզ չէ տեսնում, որ աշխատավարձն

իւրաքանչիւր ռուս ռամկի համար պատահական բան է, չռայութիւն է, որի վրայ ոչինչ չէ կարելի հիմնել: Ամբողջ ժողովուրդը, իւրաքանչիւր ռուս մարդ առանց բացառութեան անկասկած հարուստ կը համարէ դաշտային տեղի մուժիկին, որ կալուած հին ցորենի դէզեր ունի, և անկասկած աղքատ կը համարէ Մասկուայի շրջակայքում ապրող մուժիկին, որ հագին չի շապիկ ունի և միշտ մեծ քանակութեամբ աշխատավարձ է ստանում: Ռուս սաստանում ոչ միայն անհնարին է հարստութիւնն աշխատավարձի աստիճանով սրուել, այլ և համարձակ կարող ենք ասել, որ Ռուսաստանում աշխատավարձի առաջ գալը նշան է, թէ հարստութիւնն ու բարօրութիւնն ընկնում է: Մենք մեր ժողովուրդն ուսումնասիրող ռուսներս այս կանոնը կարող ենք ստուգել ամբողջ Ռուսաստանում, ուստի և առանց պետութիւնների և ամբողջ Եւրոպայի մասին մտածելու կարող ենք և պէտք է ասենք, որ Ռուսաստանի համար, այսինքն ռուս ժողովրդի մեծ մասայի համար աշխատավարձի շատութիւնը ոչ միայն բարօրութեան չափ չէ, այլ հենց միայն նորա երևան գալը արդէն ցոյց է տալիս ժողովրդի հարստութեան անկումը: Ակնհայտ է, որ պէտք է այնպիսի հիմունքներ որոնենք, որոնք տարբեր լինին Եւրոպայում գոյութիւն ունեցող հիմունքներից. սակայն մինչդեռ եւրոպական քաղաքատնտեսութիւնն իւր օրէնքները մեզ հրամանագրել է ուղղում: Ռուս ազգաբնակչութեան մեծ մասի համար փողը հարստութիւն չէ, և մանուֆակտուրայի ապրանքի աժանանալը չէ բարձրացնում բարեկեցութեան աստիճանը: Այս պատճառով երկաթուղիներն ազգաբնակչութեան մեծ մասային ոչ մի օգուտ չեն բերում (ինդրում եմ, աչքի առաջ ունեցէք, որ խօսքս իրեն ժողովրդի հասկացած շահի մասին է և ոչ թէ այն շահերի, որ քաղաքակրթութեան յառաջադիմութիւնը զօռով ուղղում է փաթաթել ժողովրդի վզին):

Ռուս ժողովրդի հասկացողութեամբ բարօրութեան աստիճանի աւելացումն այն է, որ աւելանայ հողի ոյժը,

մեծ ծաւալ ստանայ անասնապահութիւնը, շատանայ հացի քանակը և շնորհիւ այս հանգամանքի աժանանայ (խընդրում եմ, ուշադրութեան առէք այն, որ ոչ մի գիւղացի չէ գանգատուում հացի աժանութիւնից, միայն ևրոպացի քաղաքատնտեսներն են, որ մխրթարում են նորան ասելով, թէ հացը թանգ է, ուստի և նա հեշտութեամբ կը գնէ մանուֆակտուրայի ապրանքը—նա այս չէ ցանկանում), աւելանան գործաւոր ուժերը (մուծիկը երբեք չէ գանգատուում այն բանից, որ իւր գիւղում շատ ժողովուրդ կայ), ընդարձակուեն անտառները և արօտատեղիները, բացակայէ քաղաքի հրապուրանքը: Գիւղացու համար այս բարիքներից ո՞րն է բերում երկաթուղին: Երկաթուղին աւելացնում է հրապուրանքը, ոչնչացնում է անտառները, խլում է գործաւորներին, բարձրացնում է հացի գինը: Գուցէ սխալուեցի խօսելով այն պատճառների մասին, որոնց համաձայն ժողովրդի ոգին միշտ թշնամաբար է վերաբերուել երկաթուղիների նորմուծութեանը. գուցէ բաց թողի մի քանի պատճառներ, սակայն դոյութիւն ունի իւր ամբողջ ոյժով այն անկասկածելի փաստը, թէ ժողովրդի ոգին միշտ հակառակ է եղել երկաթուղիների նորմուծութեանը: Ժողովուրդը նոցա հետ հաշուում է այն չափով միայն, ինչ չափով որ ինքն զգալով երկաթուղիների հրապոյրը մասնակից է դառնում այս շահագործութեանը: Իսկական ժողովուրդը, այսինքն այն ժողովուրդը, որ ուղղակի, անմիջապէս աշխատում է և արգասաւոր կեանք վարում, առաւելապէս երկրագործ ժողովուրդը, ամբողջ ժողովրդի $\frac{9}{10}$ -ը, առանց որի ոչ մի յառաջագիմութիւն չէր կարող մտածելի լինել, միշտ թշնամաբար է վերաբերում նոցա: Այսպէս ուրեմն յառաջագիմութեանը հաւատացողները, հասարակութեան փոքրամասնութիւնը, ասում են, որ երկաթուղիները աւելացնում են ժողովրդի բարօրութեան աստիճանը, իսկ հասարակութեան մեծ մասն ասում է, որ ընդհակառակը պակասեցնում են:

Լ. Ն. Տալսոյ.